

УДК 576.89(075.8

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2024.94.6>

Н. А. Калько

магістрантка
Рівненського державного гуманітарного університету

А. Д. Калько

доктор географічних наук, професор,
ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж
Національного університету водного господарства та природокористування»

М. В. Яцков

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник, професор,
директор ВСП «Рівненський технічний фаховий коледж
Національного університету водного
господарства та природокористування»

Л. С. Калько

учитель початкових класів та біології
Рівненського ліцею № 1

АСПЕКТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ

У роботі здійснено огляд з точки зору необхідності вирішення проблеми забезпечення сучасного якісного навчального процесу для дітей початкової школи з ознаками порушення мовленнєвих функцій низки наукових поглядів українських і закордонних педагогів і психологів на такий вид поведінкового спонукання дітей до навчальної діяльності як мотивація.

Проаналізовано накопичений досвід і висвітлені певні напрацювання учених і практиків щодо здійснення відповідної педагогічної діяльності. Зокрема, окреслено питання розвитку творчих здібностей і спонукання до шкільного навчання учнів із мовленнєвими порушеннями. Підкреслено виняткову роль професійного розвитку педагога у формуванні належного погляду на процес отримання учнями знань і навичок. Усвідомленою й успішною може бути лише діяльність, заснована на внутрішніх мотивах, спрямована на реалізацію чітких цілей. Серед дітей з порушеннями мовлення значний відсоток учнів із дуже низькими показниками оволодіння навичками. Недостатність мотиваційно-цільового компонента навчальної діяльності таких дітей безпосередньо пов'язана з їх низькою пізнавальною активністю та самостійністю.

Аналіз психолого-педагогічних напрацювань свідчить, що освітньо-виховна діяльність вчителя початкової школи покликана формувати у школярів повноцінну мотивацію до учіння та самостійного потягу в досягненні результату, чітко визначати цілепокладання на цьому шляху, уникаючи створення умов для формування сумнівів щодо власних сил. Зроблено висновок, що проблема становлення і розвитку всіх компонентів педагогічної діяльності з формування мотиваційної поведінки молодшого школяра, яка у результаті навчальної роботи стає рушієм процесу професійного розвитку вчителя, має містити прагнення самого учня, педагога, батьків і колективну думку класу. Розвиток мотиваційної складової у молодших школярів має проходити через послідовну зацікавленість у способі набування знань в результаті творчої організації навчального процесу сучасним вчителем нової української школи.

Ключові слова: мотивація, молодший шкільний вік, розвиток мовлення, мовленнєві навички, порушення мовлення, вчитель, учень.

Постановка проблеми. Мотивація дітей молодшого шкільного віку, які виховуються у різних соціальних умовах, за висновками О. Прихожан, Н. Толстих та ін., формується під впливом специфіки соціальної ситуації їхнього розвитку. Для молодшого школяра значущими є взаємини з учителем. Вагомою є роль стосунків з однокласни-

ками [1]. Пов'язані зі сферою цілей і мотивами особистості й інтереси школяра.

Психологічні дослідження В. Бондаревського та ін. довели, що позитивне ставлення школярів до навчальної діяльності стає необхідною передумовою конструктивного особистісного розвитку [2].

Мотиви – це особливий рід спонукачів поведінки особистості і саме потреби лежать у їх основі [1, 3]). Психологи виділили мету діяльності як характерну спрямованість особистості на проміжні результати досягнення предмету потреби. Без цілеутворення неможлива реалізація наявних у школяра мотивів учіння [41].

Навчальна діяльність у сучасних умовах реформування освіти щодо мети, змісту, процесу реалізації навчальної діяльності школярів із порушеннями мовлення є провідною у молодшому шкільному віці [4]. Тому виникла необхідність створення таких умов навчання і розвитку школярів, коли відбувається виховання відповідальної особистості, здатної на самоосвіту і самовдосконалення, що вміє використати набуті знання і вміння для творчого розв'язання життєвих проблем.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проведений аналіз низки наукових праць свідчить, що, не зважаючи на досить вагомий напруження в цьому напрямку, психологічні аспекти поняття «навчальна мотивація» дітей молодшого шкільного віку в психолого-педагогічній науці є ще недостатньо повно розкритими.

Проблематиці розвитку і корекції навчальної діяльності у дітей з типовим розвитком присвячені праці В. Беспалько, Л. Василенко, О. Литвак, С. Максименко, Ю. Машбиць, М. Савчин та ін., а у дітей з ознаками порушення мовлення – Е. Данилавичюте, Л. Журавльова, С. Конопляста, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.

Мета статті полягає у спробі здійснити достатній теоретичний аналіз наукових поглядів з проблем формування і розвитку навчальної мотивації у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психолого-педагогічною наукою доведено, що молодший шкільний вік має значні резерви формування мотиваційної сфери, які необхідно використати для запобігання мотиваційному спаду при переході в середню школу. У цьому віці головний зміст мотивації полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, адже це початок становлення мотивації учіння, від якого багато в чому залежить її доля протягом успішного шкільного життя [1, 2].

Формування позитивної мотивації школярів вимагає тривалої, узгодженої роботи вчителя, вихователя та батьків [5] і здійснюється за двома напрямками: перший – вплив оточення, другий – зміна особистого ставлення школяра до навчальної діяльності. На позитивну мотивацію учнів початкової школи значний вплив має їх здатність долати труднощі у навчанні, тобто розвиток вольових якостей. Їх несформованість веде до втрати віри у власні сили, бо для самостійного досягнення результату потрібна концентрація і розумових і вольових зусиль. Часто вчителі

роблять поспішні висновки, що веде на хибний шлях пошуку індивідуального мотиву для кожного учня. Бажання вчителя поділити учнів на гарних і поганих обмежує його пошуки найточніших і найгуманніших засобів впливу на дитину [6].

Навчальна мотивація визначається самою освітньою системою і освітніми закладами, організацією педагогічного процесу, суб'єктивними даними учня (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка, взаємодія з іншими учасниками навчального процесу), суб'єктивними ознаками педагога, зокрема ставленням до школяра, специфікою навчального предмета [7].

Дієвим чинником зростання в учнів інтересу до позитивної мотивації навчання є використання на уроках цікавих матеріалів і способів організації пізнавальної діяльності. Використовуючи пізнавальний інтерес як засіб педагогічної діяльності, вчитель знаходить і в змісті навчального матеріалу, і в методах його викладання, і в організації діяльності учнів можливості для захоплення учнів навчальною працею. Це: актуалізація головних ідей, проблемна форма постановки навчального завдання, захоплюючі досліди, творчі роботи учнів, технічні засоби навчання і т.п. [8].

Навчання, як і будь-яка діяльність, ґрунтується не лише на, цікавому, а й на складному, малодоступному. Формування мотивації базується не на емоціях, почуттях, а на свідомості школяра. Тому вчені Ю. Бабанський, В. Ільїн пропонують поряд із використанням розважальних елементів для формування позитивної мотивації учіння, збудження пізнавальних інтересів, створювати умови, що виховують усвідомлення в учнів потреби у набутті знань, акцентуючи на їх суспільній та особистісній значущості. Тобто, мотивація – це загальна назва процесів, методів, засобів спонукання учнів до продуктивної пізнавальної діяльності активного засвоєння змісту освіти, що залежить від рівня сформованості мотивації учіння молодших школярів [9].

Нині одним із гострих питань початкової школи є збільшення чисельності дітей із вираженими труднощами формування у них мовлення (Е. Данілавичюте, М. Русецька, В. Тарасун, Н. Чередніченко, Г. Чиркіна, М. Шеремет та ін.). Однією із спільних особливостей розвитку у таких дітей є низька пізнавальна активність, що ускладнює процес навчання та формування у них мотивації, прагнення отримувати нові знання, вміння, досвід [10].

В. Тарасун зазначає, що в основі труднощів навчання дітей із порушеннями мовлення лежать причини недорозвинення сукцесивних і симультанних (на перцептивному, мнестичному, мовленнево-мисленнєвому рівнях) синтезів і недостатньо сформовані загальні та спеціальні навчальні здібності. У всіх учнів із порушеннями мовлення

Н. Гаврилова, В. Тарасун спостерігали виражені труднощі в процесі аналізу: при проведенні класифікації як наочно-образного, так і вербального матеріалу.

Л. Томме вказує, що у дітей із порушеннями мовлення спостерігається вибіркова недостатність когнітивних функцій і процесів, які є базовими передумовами формування навчальної діяльності [11].

Мовленнєва діяльність забезпечується цілим рядом вищих психічних функцій, які інтенсивно формуються у молодшому шкільному віці, крім того, як і будь-яка діяльність вона має низку складових, серед яких важливе місце займає мотиваційно-цільовий компонент. Усвідомленою та успішною може бути лише діяльність за внутрішніми мотивами, спрямована на реалізацію чітких цілей. Серед дітей з порушеннями мовлення виявляється значний відсоток учнів із дуже низькими показниками опанування навичками. Недостатність мотиваційно-цільового компоненту навчальної діяльності таких дітей безпосередньо пов'язана з їхньою низькою пізнавальною активністю та самостійністю. Дитина не хоче займатися тим, що викликає в неї надмірні зусилля, а при цьому не приносить задоволення чи пов'язане з переживанням неспроможності виконати учбову роботу правильно. Усвідомлена і прийнята мета є вирішальною для активізації мислення та забезпечення міцного засвоєння знань і способів дій, а у дітей із порушеннями мовлення спостерігаються виражені труднощі формування мотиваційної сфери і цілепокладання під час опанування складних видів навчально-пізнавальної діяльності (Ю. Бабанський, Н. Бернштейн, Н. Белопольська, В. Лубовський, І. Мартиненко, І. Марченко, М. Семаго, Н. Семаго, В. Тарасун та ін.).

Оволодіння навичками потребує наявності у дитини певних передумов: достатнього рівня розвитку усного мовлення, ряду психічних функцій (уваги, гнозису, пам'яті, мислення, уяви), дрібної моторики пальців рук, емоційно-вольової і мотиваційної сфери та пов'язане із формуванням таких компонентів мовленнєвої діяльності як мотиваційно-цільовий, організаційно-орієнтувальний, змістово-процесуальний, регульовальний, контрольний-оцінювальний. При формуванні мотиваційно-цільового компоненту мовленнєвої діяльності треба зважати на те, що опанування навичками викликає в молодших школярів численні труднощі, пов'язані із засвоєнням нового засобу спілкування і узагальнення, з поступовим переводом ряду психічних процесів на більш високий рівень їх функціонування (В. Вундт, О. Лурія, Г. Томпсон). Труднощі та порушення мовлення мають долатися при формуванні у дітей стійких пізнавальних мотивів та прийняття учнями мети навчальної роботи [12].

Розуміючи мотивацію навчання сучасних молодших школярів, фахівці оптимізують процес навчання, складають навчальні програми і плани, які максимально відповідають мотивам дітей і дають гарний результат.

Реакція цих дітей на неуспіх відрізняється від тієї, яка спостерігається у дітей з типовим розвитком. Так, після вдалого виконаного завдання частина дітей переходить не до складнішого, а до легшого завдання. Цей факт можна трактувати як формування захисної реакції в дітей з порушеннями мовлення, прагнення підтримати успіх, на зниженому рівні. Учні молодших класів із порушеннями мовлення недостатньо критично оцінюють свої можливості, переоцінюючи їх. Об'єктивна особиста характеристика не співпадає із самооцінкою дітей. Частіше за все не фіксується увага на негативних рисах, а позитивні якості дещо переоцінюються. Переоцінка своїх можливостей притаманна і дітям з типовим розвитком [13].

На відміну від дітей з типовим мовленнєвим розвитком, діти з різними видами мовленнєвих порушень є фактично групою ризику з розвитку тривожно-фобічних станів, адже навколишній світ переломлюється ними через не тільки незрілі, але і дефіцитарні сенсорні та емоційні структури. У дітей з порушеннями мовлення (В. Кондратенко, І. Левченко, І. Марченко та ін.) можуть спостерігатися страхи, хвилювання, тривога, недовірливість, загальна напруженість, схильність до тремтіння, пітливість, почервоніння та ін. прояви.

Дослідники, визначаючи особливості мотивації молодших школярів із порушеннями мовлення, наголошують на порушенні цілеспрямованості, яка проявляється в помилковому орієнтуванні і частковому виконанні завдань неадекватному відношенні до труднощів, які з'являються, некритичному ставленні до оцінювання отриманого результату (В. Лубовський, Ю. Максименко, Н. Менчинська, Л. Переслені, Н. Піддубна, В. Подобєд та ін.). Як зазначають Я. Бедер, В. Брайтфельд, В. Лебединський, М. Лузік мотиваційна сфера молодших школярів із порушеннями мовлення збіднена, а навчальна мотивація характерна низьким рівнем інтересу, потреби, невміння ставити мету і цілеспрямовано виконувати дії. Мотиваційна сфера дітей із порушеннями мовлення молодшого шкільного віку характеризується дисгармонійністю актуальних і потенційних можливостей [14].

І. Мартиненко констатує про несформованість мотиваційно-вольової готовності дітей із порушеннями мовлення до шкільного навчання, що виявляється у затримці формування навчальних мотивів, їх нестійкості, поверховості, недостатній усвідомленості [15].

Домінуючими є соціальні, ігрові, соціально-ігрові мотиви. Щоб навчальна діяльність учнів була

успішною, вчитель має розвивати саме позитивну мотивацію до навчання. У молодшого школяра ще залишається потреба в ігровій діяльності, однак зміст гри змінюється. Він грає тепер у школу, вчителя і учнів, а під час гри годинами може писати, рахувати, читати, малювати, співати. Дітям варто давати можливість більше рухатись [14].

Для молодшого школяра провідним є розвиток пізнавальних потреб. Зовнішні враження як головна рухома сила розвитку його психіки на початку навчання задовольняється насамперед вчителем, під впливом якого проявляються потреби оволодіти необхідними вміннями і навичками (читати, малювати, розповідати). Поступово духовні потреби молодшого школяра зазнають змін. Він починає усвідомлювати, що положення серед товаришів і дорослих залежить від навчання [1]. Регулятором поведінки молодшого школяра стає суспільна думка класу.

За таких умов для формування навчальної мотивації слід застосовувати різні методи, засоби та прийоми заохочення. Складні психологічні механізми засвоєння знань формуються в учнів поетапно впродовж усієї молодшої школи. Якщо загалом у дітей можуть виникати труднощі при аналізі змісту завдань, пов'язані із незначним фізіологічним відставанням розвитку оціночної діяльності і до кінця четвертого класу вони зникають, то у молодших школярів із порушеннями мовлення труднощі у процесі навчання обумовлені недостатньою критичністю мислення, нестійкістю пам'яті [10]. Для їх навчання варто використовувати комп'ютерні та ігрові технології, програмоване, проблемне, інтерактивне, інтеграційне навчання, технології особистісно-орієнтовного навчання. Важливим, як зазначає В Тарасун, для організації навчального процесу є врахування індивідуальних потенційних можливостей дітей, темпу засвоєння ними навчальної інформації. Освітній процес має йти обхідним шляхом з опорою на більш збережені процеси та функції [4], головним завданням учителя стає правильне формування колективного відношення до мотиваційної діяльності дитини у всього класу та батьків, а результатом, за таких умов, може стати формування мотивів для відповідального відношення до навчання.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи проаналізовані наукові погляди з формування мотиваційної поведінки до учіння у молодшого школяра із порушеннями мовлення, вважаємо, що на сучасному етапі креативний педагог має бути динамічною особистістю, здатною реалізовувати нові освітні рухи, накопичувати власний творчий досвід і розвивати творчі здібності учня, а проблема становлення і розвитку всіх компонентів педагогічної діяльності з формування мотивації як сукупності прагнень самого учня, педагога, батьків

і колективної думки класу, має стати рушієм процесу професійного розвитку.

Перспективи подальших наукових досліджень пропонується і планується спрямувати на розгляд таких питань як вивчення розвитку мотиваційної складової у молодших школярів через послідовну зацікавленість у способі набування знань в результаті творчої організації навчального процесу сучасним вчителем нової української школи.

Список використаної літератури:

1. Кормишев М. В. Методичне забезпечення дослідження мотивації учіння молодших школярів. Харків: Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. *Психологія*. Вип. 42 (1). 2012. С. 97 – 107.
2. Чорней І. Психологічні аспекти розвитку мотивації молодшого школяра у навчальному процесі: *Нова педагогічна думка*. Рівне: РОІППО. №4 (18). 2014. С. 163 – 165.
3. Калько Л. С., Калько Н. А., Калько А. Д. До наукових досліджень з проблем навчальної мотивації дітей молодшого шкільного віку. *Формування духовної безпеки особистості: матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 24 лютого 2024 р.) / Рівне: РОІППО*. С. 47 – 49.
4. Лісова Л. І. Особливості корекції навчальної діяльності молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. *Педагогічні науки: [вісник] Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського*. № 3 (58). 2017. С. 249 – 254.
5. Юрченко Г. П., Овчаренко М. С. Шляхи формування мотивації успіху до навчання в учнів 1 класу з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі. *Norwegian Journal of development of the International Science*. № 59. 2021. Р. 32 – 35.
6. Дербеньова А. Г. Усе про мотивацію. Харків: Основа, 2012. 207 с.
7. Докучина Т. О. Психологічний супровід інклюзивної освіти: підручник. Кам'янець-Подільський: К.-ПНУ імені Івана Огієнка. 2020. 172 с.
8. Корнієцька К. С. Мотивація навчальної діяльності молодших школярів як педагогічна проблема. *Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики* [збірник наук.-метод. праць]. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. Ч. II. 2016. С. 88 – 91.
9. Савчин М. В. Загальна психологія. Київ: Академія. 2021. 344 с.
10. Пехота О. М. Освітні технології: навч.-метод. посіб. Київ: АСК. 2001. 256 с.
11. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія: навч. посіб. Київ: Знання. 2010. 293 с.
12. Голуб Н. М. Особливості формування мотиваційно-цільового компоненту писемно-мовленевої діяльності молодших школярів з пору-

- шенням психомовленнєвого розвитку. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. пр. / МОН України, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків. Вип. 34. 2013. С. 34 – 45.
13. The Cambridge dictionary of psychology / general editor D. Matsumoto. New York: Cambridge University Press, 2009. 587 p.
14. Савицька О. І. Мотивація учіння молодших школярів. *Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики* [зб. наук.-метод. праць]. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. Ч. II. С. 2016. 152 – 156.
15. Парфілова С. Л., Лисенко О. С. Психолого-педагогічні підходи до проблеми навчальної мотивації молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. № 9. 2014. С. 154 – 161.
-

Kalko N., Kalko A., Yackov M., Kalko L. Aspects of scientific research with the problem of educational motivation of students

The paper reviews a number of scientific views of Ukrainian and foreign pedagogues and psychologists on such a type of behavioral encouragement of children to educational activities as motivation.

The accumulated experience is analyzed and certain developments of scientists and practitioners regarding the implementation of appropriate pedagogical activities and the formation of the motivational component of elementary school students are highlighted. In particular, the issue of the development of creative abilities and motivation for schooling of students with speech disorders is outlined. The exceptional role of the teacher's professional development in the formation of a proper view of the process of students' acquisition of knowledge and skills is emphasized. Only activity based on internal motives, aimed at the realization of clear goals, can be conscious and successful. Among children with speech disorders, there is a significant percentage of students with very low indicators of mastery of skills. The insufficiency of the motivational and goal component of the educational activity of such children is directly related to their low cognitive activity and independence.

The analysis of a number of psychological and pedagogical studies shows that the educational activity of a primary school teacher is designed to form in schoolchildren a full-fledged motivation for learning and an independent desire to achieve results, to clearly define their goals on this path, avoiding the creation of conditions for the formation of doubts in schoolchildren about their own abilities. It was concluded that the problem of the formation and development of all components of pedagogical activity to form the motivational behavior of a junior high school student, which in the process of educational activity becomes the driver of the process of professional development of the teacher, should consist of the actions and aspirations of the student himself, the collective opinion of the class, the teacher and parents. The development of the motivational component in younger schoolchildren should take place through consistent interest in the method of acquiring knowledge as a result of the creative organization of the educational process by the modern teacher of the new Ukrainian school.

Key words: *motivation, primary school age, speech development, speech skills, speech disorder, teacher, student.*